

BUKOVINIAN STATE
MEDICAL UNIVERSITY
БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ȘTEFAN CEL MARE
UNIVERSITY
OF SUCEAVA
СУЧАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ШТЕФАНА ЧЕЛ МАРЕ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

AKTUALINI PYTANNIA SUSPILINIH
NAUK TA ISTORII MEDITSINI
(APSNIM)

CURRENT ISSUES OF SOCIAL
STUDIES AND HISTORY OF
MEDICINE

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
И ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ

ENJEUX ACTUELS DES SCIENCES
SOCIALES ET DE L'HISTOIRE DE
LA MEDECINE

Спільний українсько-румунський науковий журнал
Joint Ukrainian-Romanian scientific journal

2023, 2 (36)

*Журнал засновано в 2013 р.
Перереєстровано 27.07.2015 р. у Міністерстві
юстиції України (Свід. № 21495-11295ПП – Сер. КВ)*

*Journal started publishing in 2013 year.
Re-registered in the Ministry of Justice of Ukraine
27.07.2015 p (Cert.of registr. № 21495-11295ПП – Ser. KB)*

*Журнал включено до Категорії "Б" Переліку
наукових фахових видань України з історичних
та філологічних наук (Наказ МОН України № 409
від 17.03.2020р.).*

*Journal is on the List of Scientific Professional publication
of the Ministry of Education and Science of Ukraine
Category «B», entitled to publish main results of
dissertations in different fields of **Historical sciences** and
Philological sciences (order № 409 of 17.03.2020)*

Editors-in-Chief: Dr. of History, Prof. **Antonyi Moysey** (Bukovinian State Medical University)
Dr. of History, Prof. **Stefan Purici** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Executive Editors: Dr. of Philology, Prof. **Antonina Anistratenko**, responsible for the electronic version of the journal
Ph.D., Assoc. Prof. **Yulia Rusnak** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Assoc. Prof. **Larysa Shutak** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Assoc. Prof. **Halyna Navchuk** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Assoc. Prof. **Tetyana Nykyforuk** (Bukovinian State Medical University)
Ph.D., Assoc. Prof. **Alla Tkach** (Bukovinian State Medical University)
Dr. of History, Assoc. Prof. **Harieta Mareci Sabol** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Editors Assistants: Ph.D., Lecturer **Vasile M. Demciuc** (Ștefan cel Mare University of Suceava)

Responsible for the Bibliographic description of the references: **Svitlana Tulevska**

INDEXING: Index Copernicus – 73,78 (2016) | Infobase Index – 2,8 (2016) | MIAR – 2,8 (2016) | SRJIF – 3,98 (2017) | JICIndex – 0,110 (2017) | SJIF – 5,952 (2020)

*Journal was registered in the international scientometric and bibliographical database **Index Copernicus**, **Directory of Open Access Journals (DOAJ)**, **Ulrichs Web**, **Erih Plus**, **Scientific Indexing Services**, **Index of Turkish Education**, **Infobase Index**, **World Cat**, **DRJI**, **MIAR**, **Root indexing**, has published in database: **Google Scholar**, **SCIARY** (World Wide Science Educational Library), **Scientific periodicals of Ukraine**, **CEEOL (Germany)**, **e-library**.*

EDITORIAL BOARD:**SOCIAL SCIENCES**

History: Prof. *Onoriu Colăcel*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof., *Serhiy Dobrshanskiy*, Ph. D., Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**); Assoc. Prof. *Gennadii Kazakevych*, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (**Ukraine**); Prof. *Michel Kerautret*, Dr. of History, Ecole des Hautes études en sciences sociales (Paris, **France**); Prof. *Zenon Kohut*, Dr. of History, Alberta University (Edmonton, **Canada**); Prof. *Anatoliy Kotsur*, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (**Ukraine**); Prof. *Oleksandr Kurochkin*, Dr. of History, M. Rylskiy Institute of Art, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, **Ukraine**); Prof. *Yuri Makar*, Dr. of History, Academician of the Ukrainian Academy of History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**); Senior Research Associate *Paul Meerts*, Dr. of History, Institute of International Relations Clingendael (The Hague, **Netherlands**); Prof. *Olimpia Mitric*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Gheorghe Onișoru*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Nataliya Petrova*, Ph. D., I. I. Mechnikov National University of Odesa (**Ukraine**); Assoc. Prof. *Florin Pintescu*, Dr. of History, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Acad. *Stepan Pavliuk*, Dr. of History, Director of the Institute of Ethnology, Academy of Sciences (**Ukraine**); Acad. *Anna Skrypnyk*, Dr. of History, Director of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Academy of Sciences (Kyiv, **Ukraine**); Prof. *Andrzej Wawryniuk*, Dr. of History, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Cholmie (**Poland**);

Philology: Prof. *Bertrand Badiou*, Dr. of Philology, Ecole normale supérieure (Paris, **France**); Prof. *Piotr Borek*, Dr. of Philology, Head of the Polish Philology Institute Krakiv Pedagogical University (**Poland**); Assoc. Prof. *Carmen Dărăbuș*, Dr. of Philology, Kliment Ohridski University of Sofia (**Bulgaria**); Prof. *Mircea A. Diaconu*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Evelina-Mezalina Graur*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Adam Falowski*, Dr. of Philology, Head of the East Slavic Philology Institute Jagiellonian University (**Poland**); Prof. *Roma Franko*, Dr. Of Philology, University of Saskatchewan (**Canada**); Assoc. Prof. *Anastasiya Lepetiukha*, Kharkiv national pedagogical university named after H. Skovoroda (**Ukraine**); Assoc. Prof. *Simona-Aida Manolache*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Chief Research Worker *Anna-Maria Sorescu-Marinkovich*, Dr. of Philology, Balkan Institute at Serbian Academy of Sciences and Art (Belgrad, **Serbia**); Prof. *Hanna Martynova*, Dr. of Philology, Bohdan Chmelnytskyi Cherkasy National University (Ukraine); Prof. *Ovidiu Morar*, Dr. of Philology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Mihaela Violeta Munteanu*, Dr. of Philology, Technical University of Cluj-Napoca (**Romania**); Prof. *Rodica-Măria Nagy*, Dr. of Filology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Felix-Narcis Nikolau*, Dr. Of Philology, Lunds universitet (**Sweden**); Prof. *Antoaneta Olteanu*, Dr. of Philology, Bucharest University (**Romania**); Assoc. Prof. *Oleksandr Rak*, Ph. D. of Philology, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Nataliya Rusnak*, Dr. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**); Dr. of Filology, Prof. *Svitlana Shabat-Savka*, Ph. D. of Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**);

Philosophy: Prof. *Sorin Tudor Maxim*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Diego Sanches Mecka*, Dr. of Philosophy, National University of Distance Education (Madrid, **Spain**); Assoc. Prof. *George Neamțu*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Bogdan Popoveniuc*, Dr. of Philosophy, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Assoc. Prof. *Nina Zoriy*, Ph. D. of Philosophy, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**).

HISTORY OF MEDICINE:

Assoc. Prof. *Carmen Cornelia Bălan*, Dr. of Psychology, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Dr. med. Dipl.-Psych, MBA, *Gerhardt Dammann*, Chief of Psychiatrische Klinik Münsterlingen and the psychiatric services Thurgau (**Switzerland**); Prof. *Alexander Fediv*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Oleksandr Ivashiuk*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Alfred Prits*, Dr. of Psychology, President of World Psychology Union Head of Psychotherapy and Psychoanalysis Institute in Vienna (**Austria**); Assoc. Prof. *Nadia Laura Serdenciu*, Dr. of Educational Sciences, Ștefan cel Mare University of Suceava (**Romania**); Prof. *Viktor Tashchuk*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**); Prof. *Dmytro Tyntyuk*, Dr. of Medicine, Chisinau State University of Medicine and Pharmacy N. Testemitsanu (**R. Moldova**); Prof. *Bohdan Vasylevskiy*, Dr. of Medicine, Chief of Psychosomatik Institute (Warsaw, **Poland**); Prof. *Vasyl Cheban*, Dr. of Medicine, Bukovinian State Medical University (**Ukraine**).

Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія “Історичні та філологічні науки” || Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series “Historical and philological sciences”/ Редколегія: А. Мойсей, Ш. Пуріч. Чернівці—Сучава: БДМУ. 2023. № 2 (36). 106 с.

ISSN: 2311-9896; EISSN 2411-6181

The actual problems of world history, history of Ukraine, history of religion, ethnogenesis and traditional culture of peoples, archeology, philosophy, linguistics, literature and history of medicine are investigated in the journal. The journal is the international edition according to the sphere of extension and geography of the authors.

ББК 60я53+5г.я43

The journal is published in paper and electronic version with the resolution of the academic council of Higher State Educational Establishment of Ukraine “Bukovinian State Medical University” (Decision № 6. Date: 23.11.2023).

The authors are responsible for the selection, accuracy of given information, citations, proper names, geographical names and other data.

Publishing: 2-4 issues a year. Languages: Ukrainian, English, Romanian.

Address: Ukraine, 58000, Chernivtsi, Heroiv Maidanu str., 3, Department of Social Sciences and Ukrainian Studies. Tel.:(0372) 520871. **E-mail:** snim@bsmu.edu.ua; society@bsmu.edu.ua

The electronic version of the journal is available on the Web sites: <http://apsnim.bsmu.edu.ua>; <http://doaj.org> (DOAJ); <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (National V. Vernadskij library web-site); <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua> (OJS); <https://journals.indexcopernicus.com/representative/issue/list> (Copernicus ICI).

«КОМУНА СТРАЖА ТА ЇЇ МЕШКАНЦІ» ОЧИМА ДІМІТРІЯ ДАНА

Антоній МОЙСЕЙ,

Буковинський державний медичний університет,

Чернівці (Україна),

Аркадій МОЙСЕЙ,

Румунський культурний центр Є. Гурмузакі,

Чернівці (Україна)

antoniimoisei@bsmu.edu.ua

«THE STRAJA COMMUNE AND ITS INHABITANTS» THROUGH THE EYES DIMITRIY DAN

Antoni MOYSEY,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),

ORCID ID: 0000-0001-5295-2271; RESEARCHER ID S-5261-2016

Arkadiy MOISEY,

Romanian Cultural Center E. Hurmuzaki, Chernivtsi (Ukraine)

Antoni MOYSEY, Arkadiy Moisey «The Straja Commune and its inhabitants» through the eyes of Dimitriy Dan.

Abstract. The article is devoted to the work of the tireless Romanian researcher of history and ethnography of Bukovina, priest, paleographer, monument scholar, publicist, and corresponding member of the Romanian Academy of Sciences Dimitri Dan (1856-1927). **The purpose of the study:** an analysis of his work «The Guardian and its Inhabitants», what is published in Romanian, and the translation of one unit is dedicated to the ritual calendar of the inhabitants of the Straja village in the late XIX century, which presents **scientific novelty**. **The method** of analysis and translation of the text became the basis of our research. The study seems **relevant** in light of the growing interest in the work of D. Dan in recent years. A detailed study of the life and work of the academician, a meticulous analysis of his work «Straja» provides an opportunity to **conclude** that D. Dan's monograph covered all aspects of the life and life of the inhabitants of the village of Straja: geography, history, statistics, etymology, ethnography with all the details (ethnic and psychological characteristics, housing, attire, occupation, ritual, beliefs), folklore, etc. For the Ukrainian reading public, the book is of interest because part of the territory of the then Straja community was on the territory of today's Ukraine. It was written with such scientific detail that it became one of the arguments when a member of the correspondent of the Romanian Academy of Sciences received it. The reader is offered a translation of one fragment of the monograph by D. Dan.

Keywords: *Dimitriy Dan, the work «The Straja and its inhabitants», the village's history, ethnographic features of the village of the Guardian, translation of a fragment of the monograph.*

Вступ. Постать Дімітрія Дана¹ в останній час знов викликає науковий інтерес як у Румунії, так і в Україні. У Сучаві перевидають його праці, у нас виходять статті, йому присвячені, перекладаються деякі його твори. Тому вважаємо **актуальним** ознайомити нашого читача ще з однією його працею. Йдеться про монографію «Стража та її мешканці». **Мета дослідження:** аналіз праці, виданої румунською мовою, та переклад одного підрозділу, присвяченого календарній обрядовості жителів села Стража кінця XIX ст., що презентує наукову **новизну**. **Метод** аналізу та переклад тексту стали підґрунтям для нашого дослідження.

Основна частина. Тематика, охоплена дослідженнями Дімітрія Дана, об'ємна та різноманітна: історія, етнографія та фольклор, церковні та богословські праці, музеєзнавство, палеографія, географічне краєзнавство, публіцистика, переклади, мемуари, рецензії. Села, в яких він служив священником, опинялися у фокусі його уваги як ученого.

Вони ставали для нього джерелом етнографічних та фольклорних студій. З Южинця він пригадав про зустріч з циганами з Трансильванії та про роботу зі збирання етнографічних даних про русинів згідно з анкетною віденських учених. У передмісті Чернівців Роші він окреслює історію старої церкви. У Лужанах Д. Дан 1893 р. започатковує написання історії сіл, названа в румунській історіографії як «монографії сіл», і звертається до освіченої публіки писати подібні праці, що сприяло б національному відродженню. У 1897 р. з-під його пера виходить книга, присвячена селу Стража, а в 1905 – комуні і монастирю Путна.

Розгляд монографії села Стража викликає певний інтерес і для краєзнавців Чернівецької області, бо частина її земель сьогодні належить до нашого краю².

Опис рельєфу, де заселилися перші жителі села, добре ілюстрований топографічною картою місцевості, представленою в монографії.

Історію громади Д. Дан починає з кам'яної доби та дакського періоду, потім пригадує

¹ Дімітрій Дан (1856-1927) – священник, етнограф, історик, публіцист, пам'яткознавець, член-кореспондент Румунської академії наук.

² *Comuna Straja și locuitorii ei: Studiu istoric, topografic și folcloric* [The Straja Commune and its inhabitants], Cu 9 ilustrațiuni, portretul autorului și o hartă a comunei, Cernăuți, Soc. tipografică bucovineană, 1897, 112 p. («Patria», Cernăuți, 1897, Nr. 23-24, 36-51, 53-57, 59, 61-68, 70-71).

існування республіки Кимпулунг, до якої входили 15 сіл. Аналізуючи географічні особливості, Д. Дан наводить 18 назв різних урочищ, які згадувались у грамотах Штефана Великого³ 1490 року. Найбільшу зацікавленість викликає плай Браніште, до якого, крім Стражі, входило мадярський хутір Томнатик, який на той час уже не існував (але дуже притягує туристів у наші часи – ред.); комуна Селятин, села Садеу, Улма та Ропочел, які належали до комуни Селятин; комуна Плоска, комуна Шипот з хуторами Молдова або Суліца та Извор. Ці населені пункти сьогодні належать до Чернівецької області України. З 1359 до 1490 рр. територія, яка отримала назву Браніште, була державним володінням. Штефан Великий подарував її Путнянському монастирю.

Священник Д. Дан розглянув історію місцевої церкви з перерахуванням усіх священників, починаючи з XVIII ст., не проминув нагадати про те, що іконостас в новій мурованій церкві написаний художником академіком Епаміондою Бучевським у 1867-1870 рр⁴.

У тексті праці знаходимо деякі біографічні дані про автора: у 1896 р. він став священником у цьому селі. До школи, яку відкрили в селі у 1860 році, у 1896/97 навчальному році, за ініціативою Д. Дана, ввели практичне навчання трудових навичок з роботи по дереву. Він разом з І. Г. Сбієрою та Г. Поповичем подарували свої книги для читальні. Сільська молодь танцює під час свят чи у неділю на площі перед домом священника, що він сам їм дозволив. Етнограф з цікавістю розглядає як парубки кружляють з дівчатами у хорі, аркані, молдовенясці, фудулі, оропці, руському та німецькому танцях.

Певні статистичні дані знаходимо у розділі «Стан комуни Стража»: у громаді 574 дворів, 7 кутів, 7 річок тощо. З приходом австрійців на території населеного пункту з'являються об'єкти промислового виробництва: цементна фабрика, лісопилка, на Фалкеу (урочище, де вперше виникло село) – парові лісопилки (вони належали акціонерному товариству з Відня, які експлуатували ліси Релігійного фонду). На цих лісопилках день і ніч працювало багато народу, особливо німці, італійці, руські з Кутура, що на Галичині, а також кілька румунів зі Стражі. На фабриках кожний працівник отримував щоденно 1 фл. 30 кр. та борошно для мамалиги. Для жителів гірського села це було пристойна платня. У селі працювало два млини (один належав німцю, другий – єврею), також фабрика для виготовлення сірків. На р. Баймак у 1860-1893 рр. – майдан, або фабрика поташу, яку робили з попелу згорілих дерев. На горі Аршиця – джерело мінеральної води (трошки солена), нею селяни кропили пасовища для худоби.

Етимологію назви села автор виводив з розповідей селян. Місцеві жителі вказували місце

біля села, влаштоване колись для подавання сигналів при наблизенні ворогів: це були спеціальні вкопані у землю стовпи, на яких запалювали вогонь, а поряд дерев'яне клепало, вночі били у церковні дзвони. Це був стратегічний пункт – Стража. За місцевою традицією в ті тривожні часи селяни закривали вікна пухирями від худоби, а м'ясо при варінні прив'язували мотузкою, у випадку нападу виймали і втікали в ліс. Народ ще пам'ятав, як у Стражі повісили відомого злодія Пінтю⁵.

Аналізуючи походження та характер народу (розділ III), автор монографії вказує прізвища перших поселенців, їх походження: Мармарощина, Молдова з-за Прута, Галичина, з Ростокив, з Румунії.

Як прихильник етнопсихологічного розгляду етнографічних явищ Д. Дан так описує румунів цього села: «Як чоловіки, так і жінки високої статури, гарно збудовані і мускулісті. Вираз обличчя, що захоплює, повний лагідності. Колір пропорційного обличчя, довгого та густого волосся, зазвичай, смуглий. Зустрічаються, однак, і білолиці. Високі та інтелігентні чола, рот, ніс і вуха пропорційні, очі чорні, але бувають і сині». Після аналізу діалектичних особливостей їх мови, автор додає, що селяни за характером добрі та законслухняні, радяться зі священником; горді – ніколи не підуть просити милостиню; толерантні до інших релігійних конфесій. На танцях раніше грали на сопілці та волинці, але, каже етнограф, ці інструменти тепер вийшли з моди. Тим не менше, майже всі чоловіки вміють грати на сопілці, дехто на скрипці і на трембіті. На трембіті вміють грати навіть деякі жінки.

В описі народного житла (розділ IV) перед нами постає традиційний дім горянина цієї зони: дерев'яні на фундаменті з глиняних блоків, 2-кімнатні з просторими сінцями, через які дим піднімається на горище і виходить через віконця (hulpi), дах з дранки, ганок або призьба, віконниці. На горищі в диму тримали свиняче м'ясо і ковбаси. Підлога буває двох видів: дощана або земляна мазана. Ось для другого варіанта підлогу треба було добре утрамбувати. Для цього часто влаштовували клаку (clacă), толоку. Тобто збирали парубків і дівчат у неділю або свято, і вони в цій кімнаті під звуки скрипки і кобзи танцювали. За музику платив господар дому. Автор монографії дуже детально описує інтер'єр хати. Усе традиційно, але відзначимо деякі деталі, які зустрічаються не так часто. А саме, в деяких хатах подушки заповняли пухом з очерету. Майже в кожній хаті на стіні – рушниця та стара пістоля.

Привертає увагу той факт, що в кожному домі розташування речей, меблів, печей, ткацького верстака тощо тотожне. Майже без жодних відхилень. Звісно, що це диктувалося практичною доцільністю, але

³ Штефан III Великий (рум. *Ștefan cel Mare*; 1433 – 2 липня 1504) – воєвода Молдавський (1457-1504). Онук молдавського воєводи Александру I Доброго.

⁴ Епаміонда Бучевський (1843-1891) – буковинський художник, автор картин на міфологічні сюжети, портретів духовництва та селян Буковини, монументальних розписів. Брав участь в оздобленні палацу митрополитів у Чернівцях, в розписі кафедральних соборів у Загребі (Хорватія), Яссах, Сучаві, Радівцях, Сторожинці, Суховерхові, Тереблече, Банилові, Чагрі, Чудеї, Конятині та ін.].

⁵ Гайдук Пінтя Хоробрий (1670-1703) був очільником опришківського та куруцького рухів у Закарпатті, румунського походження, діяв на території України і Румунії. Після його страти з'явилися багато його наслідувачів під його ім'ям аж до XIX ст. – ред.]

водночас це неухильно приводить до думки про існування певних дуже давніх архетипів, які полягали у повторенні того, що робили предки чи герої (в даному випадку бояри, поміщики). Відчувається певний вплив панівного класу, недарма Д. Дан називає велику кімнату (каса маре) «саломом селянина».

В описі житла жителів Стражі відчувається певна заможність у порівнянні, наприклад, з Путною чи Лужанами. Це також видно з процесу проведення родин, весілля та похоронів. Для доглядання за художньою багатотою з селян мають наймитів.

Подається скрупульозний опис обрання жителів Стражі за категоріями: діти, чоловіки, жінки (розділ V), а також заняття народу, серед яких землеробство і тваринництво є дуже важливими (розділ VI). Літування овець у горах розписано за таким же планом, як через роки Д. Дан опише у своїй відомій праці «Вівчарня у румунів з Буковини» (1923)⁶.

Найбільшу вигоду жителі села мали від вирощування волів. Одночасно автор указує на помилки селян у триманні худоби, особливо у зимову пору. Цікавий факт використання дерев'яної стружки як підстилки для корів, а потім як добрива для полів. Нові віяння в селянських заняттях відчуються з появою елементів промислової революції. Багато хто з них працює на лісопилках. Там щоденно можна отримати від 80 кр. до 1 фл. 30 кр., до того ще і борошно для мамалиги. Займаються столярством, роблять дранку для дахів, сані. Дехто спеціалізується на виробленні вовняних рукавиць. Займалися бджільництвом і садівництвом, виробляли вино з чорнички й ожини. У селі існувала олійниця. Продавали рогату худобу. Ловили рибу у р. Сучаві. Мешканці Стражі були вмільми у мисливстві, особливо на оленів. Д. Дан із завзяттям описує, що найгарніші оленячі роги бувають до Преображення, а жир оленя та мозок з кісток ніг змішують з сирим молоком як ліки від болю у грудях, він, на думку етнографа, дуже корисний від будь-якого порізу або рани.

Явною давниною дихає його розповідь про полювання на хитрих лисиць: мисливці розстрілюють старих собак, які вже не придатні для охорони отари, та викидають їх тіла недалеко від землянки, лисиці підходять і їх полюють через віконця землянки. Кажуть, що лисиці наближаються тільки до тих собак, які при житті були злі.

З пошаною Д. Дан описує заняття жінок, не забуваючи додати моралізаторського тону. «Чоловік у Стражі є гостем у домі, і вся домашня робота тримається на жінці», – констатує він. «Якщо жінка працює, бережлива і не розтринькує, тоді все йде у зростання, а якщо жінка лінива, витратна, або підпала під негарний недолік пияцтва і віддає все, що має в хаті, за питво, тоді ніщо до дому не пристає і з тієї сім'ї нічого не буде». Далі етнограф деталізує процес

ткання, прання, догляду за дітьми, приготування їжі з перерахуванням страв і процесу їх виготовлення.

Окремі розділи книги присвячені робочим знаряддям чоловіка (віз, плуг) та жінки (веретено, верстак ткацький тощо) (розділи VII, VIII).

Етнографічний аспект, який стосується життя селянина зі Стражі, розкритий в еволюції від родин до похорону. З особливостей, притаманних цьому селу, відзначимо вірування в те, що жінка, яка бажає мати дітей повинна зрізати кінцівки пупка свиноматки з багатьма свинками при першому народженні, варити їх у воді і випити ту воду. Але, як відмічає Д. Дан, в селі цим обрядом користуються зрідка, бо жінки в селі здорові і народжують багато дітей.

У передвесільний період привертає увагу мотив, за яким батьки парубка дають згоду на вибір дівчини для одруження: «сім'я, майно, честь і працелюбність». Під час весілля дивує така процедура як прощання молодого з батьками. Зазвичай, на румунських весіллях є обов'язковим ритуал прощання молодої з батьками, бо, як правило, молоді переходили жити до батьків молодого. У неділю ранком молоді не разом ідуть зі своїм почтом до церкви вінчатися, а також розрізано вертаються до своїх домівок. Потім зустрічаються у батьків молодого. Весілля триває три дні. У понеділок описується окремий ритуал «ункроп» (uncropul), у перекладі це означає «кип'ячена вода», але в цьому випадку варили молоко, до нього додавали роздрібнений калач, а молода пригостила кожного гостя з ложки. А після обіду – «припой» – припій. Тільки у вівторок приходить зранку вінчальний батько у супроводі музики і має місце ритуал «îmbrobodirea», тобто «покривання» молодої, коли вінчальна мати зав'язує хустку на голову молодої, що символізує її одружений стан. Іде «pânar dulce» (солодкий келих), тобто обдаровування нової сім'ї.

Дивно, але розбираючи детально всі ритуальні моменти весільного спектаклю, Д. Дан нічого не каже про ритуал констатації незайманості нареченої, що ним описано в інших селах. Видно, в заможному селі люди улагоджували цей делікатний момент за домовленістю. Згадується з цього приводу опис вирішення питання дівочої «чистоти» ще на початку XVII ст. У бідних сім'ях це був величезний скандал і ганьба для сім'ї нареченої у випадку її «гріха». А в заможних сім'ях могли домовитись через додаток до посагу дівчини⁷.

Ще однією особливістю Стражі було співжиття сімейних пар без офіційної реєстрації шлюбу. З цього приводу етнограф пояснює: «Одруження між кровними родичами часте явище, особливо у заможних сім'ях. Це через те, що не хочуть розділяти майно, щоби воно залишалось у сім'ї. Деякі з близьких родичів, яким не оформляють шлюб, живуть разом без реєстрації, що в очах людей ні сильно засуджується, але і не шанується». Правда, Д. Дан у кінці цієї констатації

⁶ Moisei, A.A., Moisei, A.E. «Pratsia D. Dana «Vivcharnia u rumuniv z Bukovyny» – skladoviy element kulturnoi spadshchyny Bukovyny» [D. Dan's work «The sheepfold of the Romanians from Bukovyna» is a constituent element of the cultural heritage of Bukovyna], *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny. Spilnyi ukraïnsko-rumunskiy naukoviy zhurnal* [Current issues of social studies and history of medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal, Cernăuți–Suceava, 2022, N 1 (33), P. 38-50.

⁷ Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei, Opys suchasnoho stanu Moldovy [Description of the current state of Moldova], București: Institutul Cultural Român, 2007, 406 p.; P. 315.

відзначає, що останнім часом такі шлюби в селі щезають.

Процес похоронів (розділ XI) розписаний детально від лікувальних заходів для запобігання смерті до поминок і поминальних звичаїв протягом року після похорону. Селянам Стражі притаманна музика (сопілка і трембіта), коли людина помирає, коли проводжають до кладовища, на «пильнуванні» (прівегь).

Найбільш насичений розділ про народні вірування. Вони подані в календарній відповідності з розширеним описом народної медицини.

Фольклорні вставки наявні у всіх розділах монографії, тим більше у розділах про вигуки, плачі, сатири про циган (розділи XIII, XIV, XV).

Висновки. Отже, монографія Д. Дана охопила всі сторони життя та побуту жителів села Стража: географію, історію, статистику, етимологію, етнографію зі всіма деталями (етнопсихологічна характеристика, житло, вбрання, зайняття, обрядовість, вірування), фольклор тощо. Для української читаючої публіки книга представляє інтерес тому, що частина території тодішньої громади Стража опинилася на території сьогodнішньої України. Вона написана з такою науковою деталізацією, що стала одним з доводів при його прийманні у член-кореспонденти Румунської академії наук.

Пропонуємо увазі читачів переклад одного з розділів історії села Стража авторства Д. Дана.

ДОДАТОК

«КОМУНА СТРАЖА ТА ЇЇ МЕШКАНЦІ» Дімітрій Дан

Переклад 12 розділу: «Народні вірування»

Кожний день і навіть кожна година тісно пов'язані з багатьма повір'ями, яких дотримується та оберігає народ такими, як унаслідував від дідів-прадідів.

Народ зі Стражі тримає, окрім зв'язаних свят, тобто визначених церквою, і деякі маленькі свята і навіть у робочі дні. Для відзначення цих свят він має свої мотиви і вірування. Наприклад, не працюють у понеділок рано-вранці або «десніцею», поки на подвір'ї не буде видно слід бика, бо було б гріхом; також вірять, що гріх шити у п'ятницю.

У передвечір'я св. Андрія мастять худобу, помічають її дьогтем від колеса воза і часником, щоби чарівниці не зачіпали їх та чари їх не споганили. З цією ж метою тоді мажуть вікна та двері стійла часником.

На св. Андрія (30 листопада) не працюють, щоби дикі звірі не з'їли худобу і щоби худоба була захищена від усякого зла. У день зачаття св. Анни (9 грудня) встають дівчата і жінки рано-вранці та починають різні дії перед сходом сонця, щоби кожна річ зростала протягом року, як зростає відтоді день.

У переддень Різдва на стіл ставлять трошки скошеної трави, яку після свят додають у їжу коровам, щоби вони мали ману. Тоді ж застилають стіл білою скатертиною, а на неї ставлять: декілька хлібин або коржів з кукурудзяної муки, гуску солі, зварений біб, варені сливи та яблука, галушки та паляниці, а варену пшеницю ставити не прийнято. Тоді ж мастять хліби і коржі сумішшю пшеничного борошна з водою, щоби вони не тріскалися, а рештками суміші мастять дерева в саду, щоби вони наступного року так заповнилися плодами, як тепер повен стіл харчами.

У переддень Різдва не ходять колядувати.

На Різдво не їдять м'ясо, щоби дикі звірі не з'їдали худобу.

У новорічне передвечір'я хлопці з дзвіночком віншували селом, а на другій день, тобто ранком на св. Василя, посівали по гагах. У передвечір'я Нового року зовсім не можна спати та гасити світло. Вірять, що тоді відкривається небо і худоба розмовляє між собою, хоча ніхто її не чує і не розуміє, а той, хто її почує, незабаром помре.

Тоді ж дівчата рахують зав'язаними очима кілля з тину до дев'яти, а десятого обв'язують червоною вовняною ниткою, щоби наступного дня упізнати його. Якщо обв'язаний кіл покритий корою, то її майбутній чоловік буде заможним, якщо ж жердина буде без кори, то він буде бідним і так далі.

У той же вечір дівчата вгадують своє майбутнє тим, що кидають у миску з водою монету після того, як перехрестили її 4 рази. Якщо монета відскакує з миски, – це означає, що дівчина одружиться або помре наступного року, на що гадала. Якщо ж монета залишається в мисці, тоді її мрія не здійсниться в наступному році.

У переддень Хрещення ставлять під скатертиною на столі трошки висівки, яку потім додають коровам у харчі, щоби у них було молоко. Тоді ж ставлять на стіл зварену пшеницю та прості зерна пшениці, які сіють навесні і вони добре родять.

У згаданий переддень просять священника, щоби він трошки посидів, аби в тій хаті трималося добро та сиділи квочки. Тоді ж існує звичай ліпити на всіх чотирьох стінах всередині хати маленькі воскові хрестики або робити на них знак хреста запаленою свічкою. Деякі християни тоді просять священника охрестити балку запаленою свічкою.

У переддень Різдва та Хрещення не просівають борошно, щоби не завелися клопи в хаті. У ті дні не можна нічого віддавати з хати, бо розсіється господарство. Ще вірять у те, якщо в ці дні першим до хати завітає чоловік, тоді їхня корова уродить бичка, якщо ж першою зайде жінка, тоді корови будуть народжувати телиць.

Дехто в переддень зимових свят постить в особливий спосіб і вірить, що зможе відвернути град і дощ.

На Танаса (18 січня) кажуть, що це середина зими.

Якщо на день св. Трифона (1 лютого), якого називають «Триф Скажений», немає снігу, то він упаде; але якщо є сніг, то він розтане.

Як буде у день Євдокії (1 березня), так буде і влітку. Якщо в день баби Докіци сніжить та є буря, кажуть що вона скинула один кожух. Її дні називають кожухами. У день св. Тоадера (1 березня) дівчата мають мити голову до рання, щоби росло волосся як хвіст коня, бо якщо цього не зроблять, то коні, яких Тоадер веде на пасовище, з'їдять їх коси. У той день відпускають коней пастися.

Вірять, якою буде погода на 40 мучеників (9 березня), такою буде протягом 40 днів. Якщо земля тоді така замерзла, що колеса воза гуркотять, тоді вірять, що кукурудза восени так поспіє, що коли її будуть сипати у сховище чи на горище, вона буде гуркотіти так, як гуркотіли тоді вози. У передвечір'я св. Олексія зав'язують ножиці ниткою, щоби рот звірів, тобто змії, ласиць та ін. був зав'язаний на цілий рік, щоби вони не могли торкатися худоби. З тією ж метою обкурюють навколо хати запаленою ганчіркою, васильком і шматочком вовни з кожуха.

День св. Олексія або «божії» (17 березня) тримають тому, що тоді з землі виходять усі тварини, про яких навіть думати не можна, і щоби вони не кусали худобу. Тоді ж підмітають подвір'я і сади, а сміття викидають чим далі, щоби місце очистилося від жуків і щоби так, як викинули сміття від дому, ніяка тварина не підходила до неї. У цей день недобре користуватися гребінцем.

Середина посту називається «пів-піст», тоді жінки зранку на початку рахують яйця і тільки після цього беруться за шиття або ткання, але не прядуть.

Перед Благовіщенням дбають про те, щоби у молоді в гаманцях були гроші, коли закує зозуля, бо якщо тоді маєш гроші, будеш мати їх цілий рік.

Кажуть, що Благовіщення – день птиць, в який можна орати, але не сіяти, бо навпроти птиці б з'їли зерна з колоска. Вірять, якщо цього дня сонце зійде рано-вранці, весна буде ранньою.

Другий день на Благовіщення тримають від небезпек. Про заснування цього свята розповідають таке: кажуть, що коли встановлювали свята, не всі св. апостоли були присутні. Прибувши додому і почувши про те, що трапилось і не знаходячи днів для себе, поскаржились іншим апостолам. Ті встановили другий день на Благовіщення, св. Іллі тощо, щоби ці дні трималися в їх пам'ять, і погрозили тим, що не будуть їх дотримуватися небезпеками. День св. Микити (3 квітня) святкують щоби худоба була захищена від всього поганого. У цей день не можна брати в руки гребінець, а ножиці зав'язують, аби роти вовків були зав'язаними.

У суботу перед Вербною неділею варять кору дикої яблуні та ставлять у діжку з душицею та листям дикої яблуні.

На Вербну неділю наповнюють діжку варінням з кори дикої яблуні та відстоюють її до страсного четверга, коли прикрашають нею «крашанки» різними малюнками, яйця синіють якщо їх варять у воді, в якій відстоювали пролісок. У Вербну неділю з'їдають освячені бруньки, щоби не боліла потилиця. Тоді ж торкаються освяченими бруньками худоби, аби вона цілий рік розцвітала, тобто була красивою. Бруньки зберігають до літа, коли дощить, гримить та б'є град, ставлять у вогонь віточку з ними і вірять, що дим від них розгонить сльоту, грім і град. Як буде у Вербну неділю, так буде і на Великдень.

У страсний тиждень мають звичай купатися у проточній воді, вірячи, що ті, хто тоді скупалися, будуть здоровими цілий рік, а ті, хто має коросту, виразку, лихоманку лікуються від них.

У страсну п'ятницю нічого не їдять і не п'ють до самого вечора, а жінки святкують і нічого не печуть. У п'ятничний вечір проходять християни попід покров, який розтягнутий усередині церкви.

У суботу перед Пасхою печуть печива та паску, яку мастять зверху сумішшю кропиви з яйцем. Коли виймають паску з печі, кладуть на неї кропиву, аби смак був добрий.

Паску ріжуть у Страсну Суботу увечері на грінки, щоби не різали на Великдень, але не розділяють їх. Також у суботу готують маленьку пасочку для худоби, яку дають коровам їсти, аби була мана.

Використані на Великдень яєчні шкарлупки кидають на проточну воду і кажуть, що з них харчуються Рохмани, які так постяються, що з одного яйця харчуються 12 осіб.

Місцевий народ вірить, що Рохмани тримають людей і святкують свій Великдень посередині П'ятидесятниці.

На Великдень рано-вранці перед тим, як іти до церкви, миються сільчани срібною монетою, щоби бути білим, як срібло, і мати гроші цілий рік, і крашанкою, щоби мати червоне обличчя, як червоне яйце. Коли просинаються і спускають ноги з ліжка, то не ступають на голу землю, а на щось застелене, щоби влітку не пекло підощви. У церкві вони стоять під час святої літургії із запаленою свічкою в руках.

На освячення ставлять: паску, крашанки, сало, яке потім є лікувальним, часник, хрін, м'ясо різне, свічку і ладан. У паску встромлюють по крейцеру, який є гонораром священику за освячення виставлених речей.

Коли приносять паску з церкви додому, спочатку куштують анафору, а потім вже хрест паски. Хто з'їсть спочатку часник і хрін, того не будуть кусати блохи. З хреста паски шматок тримають до св. Георгія, коли кажуть, що є Великдень худоби, тоді дають худобі, щоби вона мала ману і не піддавалася небезпеці.

На Великдень рано-вранці ходять дітлахи по хатах і отримують пасочки, які печуть у страсний четвер саме для них.

Кажуть, що на Великдень питає Фараон, старший над бісами, чи є крашанки. Фараон закований у ланцюги, і він від них звільниться, якщо отримає негативну відповідь. Але, отримуючи відповідь, що цього року крашанок більше, ніж у минулому, ланцюги стають товстішими.

Вірять, якщо носити перше яйце чорної курки 9 днів до Великодня під пахвою і під час виходу з народженням коли співають «Христос воскрес», скаже «і мій воскрес», тоді з того яйця виходить чортеня, яке потім дає тому, хто його висидів, усі багатства світу, але після смерті забирає його душу.

На Великдень недобре, щоби людина спала, бо тоді ця людина цілий рік буде сонна, а влітку дощ упаде на його покров над ліжком.

На Великдень, після обіду найкращі господарі відвідують з паскою священика, а сини – батьків. З паскою ходять один до одного до самої П'ятидесятниці.

У понеділок і вівторок після Великодня збирається вся громада на «тоаку», тобто на цвинтар, де б'ють крашанки, старі і молоді гуляють без танців, яких не проводять до Русалій.

У передвечір'я св. Георгія у кожного господаря запалюють живий вогонь, особливо біля приміщень з худобою. Живий вогонь запалюють тертям палиці між двома дошками стільки часу поки не запалає. Дехто проводить тоді худобу через вогонь, щоби їх не кусали дикі звірі.

У той вечір заповняють посуд для молока водою, обводять червоною мотузкою, ставлять квіти кардамону, первоцвіт і кушові прутики, які вставляють у посуд, щоби він протягом року був повний молока. Кардамон тоді кидають і на поля, на грядки з часником і на город, щоби вони рясно уродили. Тоді ж ставлять зелені борозни з устромленими в них вербовим гіллям на стояки воріт, хвірток, біля хати та стайні. І в день св. Георгія також не можна спати, бо той, хто засне, цілий рік буде сонний і на його покров постійно буде дощити.

Вірять, якщо день св. Георгія припадає на піст, тоді буде падіж у «припасі», тобто у ягнят і телят.

Четверги від Великодня до св. Онуфрія, що після П'ятидесятниці, святкуються місцевими румунами, чоловіками і жінками, які тоді не прядуть, не перуть, аби бути захищеними від сльоти.

На П'ятидесятницю прикрашають хати віттями липи і святкують проти сльоти.

Тиждень після П'ятидесятниці не працюють, аби були від «них» позбавленими. Найбільше народ остерегається працювати у понеділок після обіду на восьмий день після Русалій, бо тоді «іелеле», або «фрумушелеле» шкодять людям.

Другий і третій день після св. Петра сельчани святкують, аби бути захищеними від сльоти і граду.

День св. Іллі люди святкують, щоби не страждали від вогню. Вони вірять, що коли гримить, то св. Ілля їде по небу на підводі з калачами.

Прокопія (8 червня) сельчани тримають, аби не бути вдареними блискавкою.

День дива архангела Гавриїла (6 вересня), названий «чудо», сельчани святкують щоби позбавитись небезпеки.

День св. апостола Філіпа (11 жовтня) та св. Кіріка тримається для захисту худоби від хижих звірів і від небезпеки. Одні тримають на Філіпа один день, інші – два і три Філіпія підряд.

Якщо корова не дає молока, тоді дуже вірять, що хтось забрав у неї ману, значить заговорюють висівки, які дають корові їсти, після того як додали туди рослину коров'як.

Якщо теля залишилось без матері, а інша корова не хоче його годувати, тоді заговорюють корову і вона після цього прийме його.

Худобі, яка хворіє на «будухалу» (buduhālā), ставлять коріння рослини, названої «морозник» (spînz). Морозник (зимівник) ставлять так, що беруть двома пальцями за шию хвору худобу, ріжуть там шкіру і просувають туди три маленькі коріння морозника величиною у чверть бобового зернятка і тримають там 3 дні. Якщо худоба дійсно хвора, у неї набухає шия як коритце, після цього морозник витягують з рани за нитку, якою він був зав'язаний. Тоді витікає назовні вся погана матерія і після того, як закривається рана, випадає її стрижень розміром срібного лея.

Худобі, яка страждає від поносу, додають у висівки засушене листя морозника, і вона, поїдаючи їх, одужує.

Вірять, якщо корова або вівця, будучи вагітними, скочили через колоду чи уламки від тесляра, її плід народиться з пуповиною у травні і не буде жити.

Хвороба худоби, названа «їжак» (arici), лікується, за народними повір'ями, якщо проколоти міхур їжака його ж голками або якщо мастити хвору худобу жиром їжака.

Коли телиця народить, свердлять їй один рік, заливають туди ртуть і закривають рік дерев'яною заглушкою, вірячи, що після такої процедури ніхто не зможе відібрати у неї молоко.

Коли довгий час триває засуха, тоді купається вагітна жінка в проточній воді або ллють на неї воду, вірячи, що скоро піде дощ.

Весняний грім, коли ще лежить сніг, вважається знаком того, що влітку буде багато граду.

Вірять, що равлики залишають свої черепашки тільки після першого весняного грому.

З чийогось порога не можна завертати, бо тоді до цієї хати не завернуть старости.

Не добре тримати біля хати курку, яка співає, як півень, її продають за будь-яку ціну і на ті гроші купують ладан, який приносять до церкви, аби спів курки не був на шкоду домочадцям.

Той, хто хоче позбавитися на цілий рік від хвороби потилиці, весною має з'їсти жовту квітку, названу «куряча паска» (răscuța găinii). З цією ж метою під час м'ясного тримання різдвяного посту зберігають харчі на другий день. Якщо їх їдять діти, то у них не буде боліти потилиця.

На початку великого посту кожна господиня пере і шкрябає все добре кип'ятком. У перший і останній день не можна нічого варити, а їдять перчений варений розсол квашеної капусти з мамалигою. Під час великого посту не можна пити ніякого заспиритованого напою, бо це гріх.

Проти віслюкового кашлю варять листя «язика сусіда» (limba vecinului), це вариво п'є хворий, і кашель припиняється.

Цебер, у якому гуска чи курка висиділи пташенят, не ставлять на подвір'я, а ховають на горищі, щоби так, як його ніхто не бачить, так би не бачили пташенят ворони, сови чи яструби.

Коли уперше господиня виводить на подвір'я пташенят, вона зав'язує собі очі, аби хижі птиці не бачили пташеня.

Вірять, що п'яниця може позбавитися своєї поганої пристрасті, якщо брати шматок сала і через когось покласти у ліжку, на якому спить жид. Там сало має лежати 3 ночі. Коли кладуть сало до ліжка, треба вимовити такі слова: «як не їсть жид сало і наші харчі, так аби Н. залишив дім і напій жидівський». Відбираючи сало з ліжка, дають його у їжу п'яниці, і той уже ніколи не буде пити.

Якщо хтось наступить на поганий слід, тоді кажуть, що він не попаде на свій шлях.

Сніг, який випадає навесні, буде для ягнят і птиць. Той, кому зробили несправедливість, б'є поклони і рахує зернята пшениці, вірить, що Бог знайде для нього правду.

Якщо хтось весною чує як ластівка цвірінкає, то вірить, що про нього будуть говорити недобре цілий рік.

Не можна переходити комусь дорогу, бо у нього тоді буде боліти попереk.

Моїсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, головний редактор українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: Історія України та української культури, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи в сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності у прикордонних регіонах. Автор понад 250 наукових праць, у т. ч. 9-и монографій, 2 брошур.

Moýsey Antoniý – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Bukovinian State Medical University, editor of the Ukrainian-Romanian scientific journal «Current issues of social sciences and history of medicine». Scientific interests are such as: history of Ukraine and Ukrainian culture, traditional culture of the population of Bukovina, mutual influence in the sphere of

traditional culture of the Ukrainian and East-Roman population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in the border regions. The author of more than 250 scientific works, including 9 monographs, 14 educational aids.

Моїсей Аркадій – історик-краєзнавець, Заслужений вчитель України, директор департаменту освіти Чернівецького румунського культурологічного центру ім. Є. Гурмузакі. Автор низки історичних та краєзнавчих наукових монографій та статей.

Moisey Arkadiy – historian and ethnographer, Honored Teacher of Ukraine, Director of Education of Chernivtsi Romanian Cultural E. Gurmuzaki Center. Author of a number of historical scientific monographs and articles.

Received: 01.11.2023

Advance Access Published: December, 2023

© A. A. Moýsey, A. E. Moýsey, 2023